

מנחם קליין

עידו זליקוביץ', 2012 / תנועת הפת"ח: אסלאם, לאומיות ופוליטיקה של מאבק מזוין. תל אביב: הוצאת רסלינג. 190 עמודים.

לא קל לחקור את תולדות פת"ח ואש"ף. מלחמת 1948 הפיצה מחצית מהאוכלוסייה הפלסטינית למקומות שונים באזור ומחוצה לו והציבה את כל הפלסטינים תחת שלטון זר, ולא אחת עוין. דור האבות המייסדים של התנועה הלאומית נמחק, ואת מקומם תפס בשנות ה-50 וה-60 דור חדש. בהיעדר מרכז פוליטי וגיאוגרפי נאלצו פעיליה הפוליטיים להחליף מקומות מגורים ונאמנויות, ולחפש מחסה וגיבוי פוליטי אצל משטרים ערביים שונים. הפיצול הפוליטי והגיאוגרפי יצר ארגונים שונים שהתחרו ביניהם לא אחת, לעתים בשליחותם של משטרי חסות ערביים. עד היום התנועה הלאומית היא אוסף של תנועות שלעיתים קרובות אינן מסכימות על כללי המשחק הפוליטי.

גילוי נאות: הייתי מבודקי עבודת הדוקטור של ד"ר זליקוביץ'. ספרו הצנום (136 עמודי טקסט + 54 עמודי הערות, ביבליוגרפיה ונספחים) עוסק בהיבט אחד בלבד: מקומה של הדת – או ליתר דיוק של הרטוריקה הדתית – במשנתה של תנועת הפת"ח. כיצד תנועה לאומית שמדברת על מהפכה מתייחסת לדת, וכיצד היא משלבת בין מסורת ומהפכה. תנועת הפת"ח היא התנועה הלאומית הוותיקה ביותר והגדולה ביותר מבין אלו שנוסדו לאחר 1948. היא שמה בראש מעייניה את המאבק לשחרור לאומי בלי להכריע בשאלות חברתיות או בשאלות דת ומדינה. פת"ח רצתה למקד את כל המשאבים והכוחות בשחרור המולדת בלי להשחית אנרגיות על ויכוחים שטרם הגיע זמנם – ויכוחים שיקהו מחודו של המאבק לעצמאות לאומית. מבחינה זו, עשה נכון המחבר כאשר הציב לעצמו את המטרה לבדוק כיצד מתמודדת תנועת פת"ח עם עלייתו של הזרם האסלאמי בכלל והחמאס בפרט. האם האסלאם הוא כלי פוליטי או רטורי לגיוס תמיכה, או שמא האסלאם הוא יעד בדמות מדינת הלכה? האם עבור אנשי פת"ח האסלאם מהווה אמונה רליגיוזית התומכת בתחום הפוליטי, או אורח חיים כולל שהפוליטיקה חייבת לציית לו? בפרק הראשון המחבר מציג בקצרה את ההיסטוריה של תנועת פת"ח עד סוף שנות ה-60. הוא מביא חומר מעניין על ראשיתה של תנועת פת"ח מתוך ספרי זיכרונות, ובכך הוא שופך אור על הממד הדתי בשנים הראשונות של הארגון. על שנות ה-70 וה-80 הוא כותב בפרק השני. שני הפרקים הללו עוסקים בפת"ח בארצות הפזורה, ואילו הפרקים השלישי והרביעי עוסקים בפת"ח "בפנים", בפלסטין. הפרק השלישי עוסק בשנות

האינתיפאדה הראשונה, והפרק הרביעי בשנות האינתיפאדה השנייה. המחבר עומד על הקשר בין ארגון פת"ח לארגוני ג'יהאד. האחרונים פעלו בהכוונת פת"ח בניסיון להתחרות בפופולריות שלה זכו הזרמים האסלאמיים בשטחים מאז הצלחת המהפכה האיראנית בשלהי שנות ה-70. כמו כן, זליקוביץ' עומד על האתגרים שעמם התמודד הפת"ח כמפלגת שלטון מאז כינון הרשות הפלסטינית בעקבות הסכם אוסלו. הפרק הרביעי מוקדש לאינתיפאדת אל-אקצא ובו הוא טוען כי הפת"ח עבר "אסלאמיזציה". כתיבתו של זליקוביץ' שוטפת. הוא מראה כי פת"ח מנסה לגייס את ההמון למטרותיו באמצעות שפה דתית. השפה הדתית מאפשרת לפת"ח להתחרות בפופולריות של ארגוני האסלאם הפוליטי ובראש ובראשונה החמאס.

לצד מעלתו זו של הספר יש בו חסרונות בולטים. ראשית, בדיון על העקרונות הבסיסיים של הפת"ח המחבר מתעלם מאחד ממושגי היסוד במשנת הפת"ח והוא מושג השחרור. מן הדין היה לברר באיזו מידה מושג השחרור של פת"ח הוא דתי ועד כמה הוא עולה בקנה אחד עם מושג זה במשנתם של הארגונים האסלאמיים שעמם הוא מתחרה. שנית, לעתים המחבר לא מדייק. הוא מציין בעמ' 62 שמטרת ישראל במלחמת 1982 הייתה לסלק את אש"ף 40 ק"מ מגבול ישראל עם לבנון. זו נקודה קריטית כיוון שהיא נוגעת ישירות לתנועת הפת"ח, שנגדה בין היתר כיוונה ישראל את מלחמתה. המקור שעליו הוא נסמך (הערה 166:152) הוא ספרם של ברוך קימרלינג ויואל מגדל, "פלסטינים עם בהיווצרותם" (1999:294). ליתר דיוק, מדובר בלוח כרונולוגי של האירועים העיקריים, לוח שנספח לספרם של קימרלינג ומגדל. עיון במקור זה מגלה כי הטקסט שלהם לא מציין כלל ועיקר את 40 הק"מ. שתי מילים אלו כלל לא מופיעות בו. יתר על כן, קימרלינג ומגדל כותבים כי "עיקר מטרתה של ישראל [הייתה] להרוס את תשתית המעין-מדינה שהקים אש"ף". כלומר, מטרת המלחמה לא הייתה להרחיק את אש"ף 40 ק"מ מהגבול אלא לחסלו בלבנון כולה. זליקוביץ' קרא את דברי קימרלינג ומגדל בהתאם להנחה מוקדמת, האופן שבו הציגה ממשלת ישראל את מלחמת לבנון הראשונה. מעבר לחוסר הדיוק, הפך זליקוביץ' את קימרלינג ומגדל לשותפים לגרסה הרשמית של ישראל על אודות מלחמתה באש"ף. אין דבר רחוק מכך ביחס לשני חוקרים נכבדים אלו.

שלישית, המחבר מתעלם מספרו של מתי שטיינברג "עומדים לגורלם – התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007" (2008), שפרקים רבים בו עוסקים בנושאים שבהם עוסק זליקוביץ', כגון פרק 10 הקרוי "דת ולאומיות במחשבה הלאומית הפלסטינית". רביעית, בספרו של זליקוביץ' אין פרק המוקדש למבנה הארגוני של פת"ח והוא אינו מנתח את תפקוד הארגון – מה מידת יעילותו, מה מידת השליטה של הצמרת בתאי השטח ואם יש לו קווים קשוחים, או שמא זהו ארגון רופף שמאפשר לאנשיו לקיים זיקות ולהיות חבר בארגונים מתחרים. אלו סוגיות מפתח כיוון שהן נוגעות לזיקה בין חברי פת"ח לארגונים אסלאמיים. אם אין לפת"ח קווי ארגון קשוחים, חבריו יכולים

לקיים בעת ובעונה אחת זיקות שונות, כולל עם ארגונים אסלאמיים – ולצמרת אין שליטה על תאי השטח.

חמישית, המחבר מקדיח לחלוטין את תבשילו ומסתבך שעה שהוא דן באינתיפאדת אל-אקצא. בעמ' 92 הוא מציין כי מאז הקמת הרשות הפלסטינית היה בפת"ח מתח בין-דורי. בעמ' 95 הוא כותב כי "מאבקי הכוח הפנימיים, המתרחשות הבין-דורית ומדיניות 'ההפרד ומשול' של ערפאת הביאו ליצירת כמה תופעות אשר הקשו על התנועה להתנהל באופן שוטף". הוא ממשיך בעמ' 96 וכותב כי "עם התופעות שנוצרו ניתן למנות את יצירתם של מחנות יריבים בתוך התנועה על בסיס נאמנויות משפחתיות, שבטיות ואזוריות, ומעבר של פעילים מהתנזים אל שורות הרשות". התמונה העולה כאן היא של גוף מפוצל שאינו מתפקד באופן מתואם ומסודר, ולמנהיגות אין מעמד עליון ואולי היא בעצמה מפוצלת. בניגוד גמור ובסתירה בולטת לכך, זליקוביץ' כותב כי "אינתיפאדת אל-אקצא נועדה להיות יריית הפתיחה של מלחמת העצמאות הפלסטינית. על אף הניסיון להציג את פרוץ האינתיפאדה כבעלת גוון עממי, אירוע מכונן שבו העם הפלסטיני נלחם עבור חירותו וקדושת ירושלים, במבט לאחור יש היום תמימות דעים שהיה זה מהלך מתוכנן בקפידה אשר נועד לספק לפלסטינים מיתוס של שחרור" (עמ' 104). הסתירה כאן זועקת. כיצד גוף מפוצל בין מחנות יריבים ונאמנויות משפחתיות שבטיות ואזוריות יכול לתכנן "בקפידה" ולבצע מלחמת שחרור לאומית? מטרידה העובדה שהמחבר לא היה מודע לסתירה זו, שאינה דבר של מה בכך.

זאת ועוד, המחבר קובע בקלות רבה כי היום "יש תמימות דעים שהיה זה מהלך מתוכנן בקפידה". כל מי שמכיר את המקורות הראשוניים והמחקריים על פרוץ האינתיפאדה יודע כי אין על כך תמימות דעים. בקלות רבה מדי, שאינה ראויה לחוקר אקדמאי, מאמץ זליקוביץ' את הגישה השלטת במסד הביטחוני הישראלי, שכותב שורות אלו סבור כי ניתן לכנותה מיתוס. זליקוביץ' מתעלם מגישות ביקורתיות במסד הביטחוני וממחקרים שפורסמו בארץ ומחוצה לה הרואים אחרת לחלוטין את נסיבות פרוץ האינתיפאדה (והרי מקצתם: קליין, 2001; לביא, 2008, 2010; פדהצור, 2011; Sayigh, 2007; International Crisis Group, 2004, 2009). בניסיון לתקן את המעוות הוסיף זליקוביץ' הערה שמספרה 300, אך בהערה זו עושה הוא מלאכתו קלה בקובעו כי "יש חוקרים הסבורים כי האינתיפאדה פרצה 'מלמטה' כאירוע עממי וספונטני", ומסתפק בהיסמכות על ספרו של יורם מיטל "שלום שבור" (2004). מעבר להיסמכות על מקור בודד שעה שקיימים מקורות רבים התומכים בעמדה מנוגדת לשלו, ברור כי יש סתירה בין הערה זו לקביעה של זליקוביץ' בגוף ספרו כי קיימת לא פחות מאשר "תמימות דעים" על נסיבות פרוץ האינתיפאדה. ליקויים אלו מטילים צל כבד על ספרו של זליקוביץ'.

ולבסוף, לספר אין מפתח. זהו חסרון רציני לספר שמכיל כל כך הרבה שמות.

רשימת מקורות

לביא, א'. 2008. עבודת המודיעין בזירה הפלסטינית – הערכה ביקורתית. מבט מל"מ – כתב עת לענייני מודיעין וביטחון מבית המרכז למורשת המודיעין, 52, 30-33.

----- 2010. התמודדות ישראל עם האינתיפאדה – בחינה ביקורתית. עדכן אסטרטגי, 13, (3), 87-104.

מיטל, י'. 2004. שלום שבור. ירושלים: כרמל.

פדהצור, ר'. 2011. תזה בדיעבד. הארץ, 28 באוקטובר.

קימרינג, ב'. ומגדל, י"ש. 1999. פלסטינים עם בהיווצרותו. ירושלים: כתר.

קליין, מ'. 2001. שוכרים טאבו: המגעים להסדר קבע בירושלים 1994-2001. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל – מרכז טדי קולק למחקרי ירושלים.

שטיינברג, מ'. 2008. עומדים לגורלם – התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007. תל אביב: ידיעות ספרים.

Sayigh, Y. 2007. Inducing a Failed State in Palestine. *Survival*, Vol. 49 no. 3, pp. 7-40.

International Crisis Group. 28 September 2004. Who Governs the West Bank. *Middle East Report*, no. 32.

----- 12 November 2009. Palestine: Salvaging the Fatah. *Middle East Report*, no.91.